การศึกษาวิเคราะห์กถาว่าด้วยการบูชาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

AN ANALYTICAL STUDY OF THE DISCOURES ON WORSHIP IN THE THERAVADA BUDDHIST SCRIPTURES

พระมหาวิโมกข์ วณฺณเนโต (วรรณเนตร)[1], ภัฏชวัชร์ สุขเสน[2] และ พระครูศรีปรีชากร[3]
Phramaha Wimok Wannaneto (Wannanet)[1], Patchawachr Suksen[2] and Phrakrusriprichakon[3]
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์[1-3]
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Surin Campas[1-3]
E-mail: Wimokpamomdongrak@gmail.com[1]

ได้รับบทความ: 15 พฤษภาคม 2569; **แก้ไขบทความ**: 25 มิถุนายน 2569; **ตอบรับตีพิมพ์**: 25 มิถุนายน 2569

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาเรื่องการบูชาในยุคก่อนพุทธกาลในชมพูทวีป 2) ศึกษาเรื่องการบูชาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และ 3) วิเคราะห์หลักการและวิธีการบูชาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และเอกสารงานวิจัย เป็นต้น รวบรวมวิเคราะห์หลักการและวิธีการบูชา แล้วสรุปผลการวิจัย

ผลการวิจัยพบว่า

1. การบูชาในยุคก่อนพุทธกาลซึ่งมีมาก่อนพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลกและดำเนินมาจนถึงยุคพุทธกาล มี 2 ลักษณะคือ 1) การบูชายัญ ด้วยสิ่งมีชีวิตเช่น โค ม้า แพะ แกะ ไก่ เป็นต้น และด้วยวัตถุทั่วไป เช่น เนยใส น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เป็นต้น 2) การบูชาไฟ คือการถวายเครื่องสังเวย (เช่น เนยใส นม ธัญพืช) ลงในกองไฟที่ก่อขึ้นตามพิธีกรรม

2. ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท การบูชาแบ่งเป็น 2 ประเภท ได้แก่ 1) อามิสบูชา หมายถึง การบูชาด้วยวัตถุ เช่น ดอกไม้ ธูป เทียน อาหาร หรือเครื่องสักการะต่าง ๆ ต่อพระรัตนตรัย และผู้มีพระคุณทั้งหลาย มีมารดาบิดาเป็นต้น 2) ปฏิบัติบูชา หมายถึง การบูชาด้วยการปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนได้แก่ การสรรเสริญคุณพระรัตนตรัย การรักษาศีล สมาธิ และปัญญา เพื่อสลัดออกจากวัฏฏะสงสาร

3. จากการศึกษาพอสรุปวิเคราะห์ ได้ว่า อามิสบูชา คือการบูชาด้วยวัตถุสิ่งของ มีดอกไม้ ของหอม เป็นต้น โดยไม่มีการฆ่าสัตว์หรือเบียดเบียนสัตว์ใด ๆ และเป็นสิ่งของที่สมควร โดยเฉพาะได้บูชาบุคคลที่ควรบูชา หรือวัตถุที่ควรบูชา ย่อมมีอานิสงส์หาประมาณมิได้ เป็นไปเพื่อสุคติโลกสวรรค์ ส่วนการปฏิบัติบูชา คือการปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงแสดงไว้ดีแล้วทุกประการ สำหรับฝ่ายบรรพชิตได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา ฝ่ายคฤหัสถ์ได้แก่ ทาน ศีล ภาวนา เป็นต้น พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญยิ่งนักเพราะตัดวัฏฏะสงสารให้สั้นลงมากกว่าอามิสบูชา และสามารถบรรลุมรรคผลนิพพานในปัจจุบันชาติได้

คำสำคัญ: ปูชากถา, อามิสบูชา, ปฏิบัติบูชา

Abstract

Objectives of the Research: 1) to study worship practices in the pre-Buddhist era in the Indian subcontinent; 2) to study worship practices in the Theravada Buddhist scriptures; and 3) to analyze the methods and principles of worship in the Theravada Buddhist scriptures.

This research is a qualitative study that examines data from the Tripitaka, commentaries, and the Dhamma, along with various research documents. The data has been collected and analyzed the methods and principles of worship have been summarized to produce the research findings.

The findings can be summarized as follows:

1. Animal sacrifice in the pre-Buddhist era, which existed before the Buddha appeared in the l world and continued into the Buddhist period, had two main forms: (1) Sacrifice using living beings, such as cows, horses, goats, sheep, and chickens, as well as common offerings like ghee, oil, and honey. (2) Fire worship, which involved offering sacrificial items (such as ghee, milk, and grains) into a ritual fire.

2. In the Theravada Buddhist scriptures, offerings are divided into two types: (1) Material offerings (*Amisauja*) worship through material items such as flowers, incense, candles, food, or other offerings, including acts of paying respect and chanting praises to the Triple Gem and to benefactors. (2) Practice offerings (*Paṭipattipūjā*) worship through practicing the teachings, namely morality (*Sīla*), concentration (*Samādhi*), and wisdom (*Paññā*), to free oneself from the cycle of rebirth (samsara).

3. From the study, it can be analytically concluded that material offering (*Āmisapūjā*) refers to worship through material objects such as flowers and fragrances, without killing or harming any living beings. This is considered wholesome, especially when one pays homage to persons or objects worthy of veneration; it brings immeasurable merit and leads to a fortunate rebirth in the heavenly realm.

Practice offering (*Paṭipattipūjā*) refers to practicing the teachings well proclaimed by the Buddha. For the monastic community, this includes morality, concentration, and wisdom; for householders, it includes generosity, morality, and mental cultivation (meditation). The Buddha highly praised this form of worship because it shortens the cycle of samsara more than material offerings and enables one to attain the path, fruition, and Nibbana in this very life.

Keywords: Worship Discussion, *Āmisapūjā*, *Paṭipattipūjā*

บทนำ

ก่อนพระพุทธศาสนาอุบัติขึ้น ในสังคมอินเดียโบราณมีความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อว่าสามารถดลบันดาลให้เกิดผลตามความปรารถนาได้ เมื่อมนุษย์ประสบกับภัยคุกคามจากธรรมชาติ เช่น ฟ้าร้องฟ้าผ่า ภัยพิบัติต่าง ๆ หรือโรคภัยไข้เจ็บ รวมทั้งเมื่อมีความต้องการความสำเร็จในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นชัยชนะเหนือศัตรูในการทำสงคราม ความมั่งคั่งทางทรัพย์สิน หรือความปรารถนาในการมีบุตร มนุษย์ในยุคนั้นจึงนิยมประกอบพิธีกรรมบูชาสิ่งที่ตนเชื่อถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อขอให้สิ่งเหล่านั้นช่วยดลบันดาลให้เกิดผลตามที่ต้องการ

สิ่งที่ได้รับการบูชาในสมัยนั้นมีหลายลักษณะ ได้แก่ ภูเขา ป่าไม้ อาราม รุกขเจดีย์ ตลอดจนเทพเจ้าต่าง ๆ ตามความเชื่อของแต่ละท้องถิ่นและกลุ่มชน นอกจากนี้ ในบางกรณียังปรากฏการประกอบพิธีกรรมบูชายัญด้วยการฆ่าสัตว์ โดยมีความเชื่อว่าการกระทำดังกล่าวจะทำให้การบูชามีความศักดิ์สิทธิ์และสามารถนำมาซึ่งผลตามความปรารถนา เช่น ชัยชนะในสงคราม ความปลอดภัยในชีวิต หรือความสมบูรณ์พูนสุขในด้านต่าง ๆ

ทั้งนี้ ในช่วงเวลาดังกล่าว มนุษย์ยังมิได้มีความรู้ความเข้าใจอย่างแท้จริงเกี่ยวกับผลของการบูชาว่าสิ่งที่ตนบวงสรวงนั้นสามารถให้ผลตามความปรารถนาได้จริงหรือไม่ จนกระทั่งเมื่อพระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นในโลก พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงแสดงพระธรรมสั่งสอนแก่ทั้งมนุษย์และเทวดา เพื่อให้เข้าใจถึงความจริงเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าว โดยทรงชี้ให้เห็นถึงหลักการพึ่งพาอาศัยที่ถูกต้องตามหลักธรรม และทรงแสดงให้เห็นว่าสิ่งใดเป็นที่พึ่งอันแท้จริงและเป็นหลักยึดเหนี่ยวที่สามารถนำไปสู่ประโยชน์และความเจริญอย่างแท้จริงตามหลักพระพุทธศาสนา ดังมีพระพุทธพจน์ว่า (ขุ.ธ. (ไทย) 25/188-192/92)

> *“...มนุษย์จำนวนมาก ผู้ถูกภัยคุกคาม ต่างถึงภูเขา ป่าไม้ อาราม และรุกขเจดีย์ เป็นสรณะ นั่นมิใช่สรณะอันเกษม นั่นมิใช่สรณะอันสูงสุด เพราะผู้อาศัยสรณะเช่นนั้น ย่อมไม่พ้นจากทุกข์ทั้งปวง ส่วนผู้ที่ถึงพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นสรณะ ย่อมใช้ปัญญาชอบพิจารณาเห็นอริยสัจ 4 ประการ คือ ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และอริยมรรคมีองค์ 8 อันเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความสงบระงับทุกข์ นั่นเป็นสรณะอันเกษม นั่นเป็นสรณะอันสูงสุด เพราะผู้อาศัยสรณะเช่นนั้น ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้...”*

ในสังคมไทยปัจจุบัน พุทธศาสนิกชนจำนวนไม่น้อยมีความเชื่อและการปฏิบัติเกี่ยวกับการกราบไหว้บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์หลากหลายรูปแบบ ทั้งการบูชาสิ่งที่ถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ รวมถึงการบูชาสิ่งที่มิได้มีความศักดิ์สิทธิ์ตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา แต่ถูกเข้าใจหรือเชื่อว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การบูชาดังกล่าวมักมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ตนปรารถนา เช่น ความปลอดภัยในชีวิต ความร่มเย็นเป็นสุข ความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงาน ตลอดจนโชคลาภและความมั่งคั่ง เป็นต้น

ความเชื่อที่คลาดเคลื่อนเกี่ยวกับการบูชาในสังคมปัจจุบันอาจส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของพุทธศาสนิกชน โดยก่อให้เกิดการปฏิบัติที่ไม่สอดคล้องกับหลักพระธรรมวินัย เช่น การนำสิ่งที่ไม่เหมาะสม ได้แก่ สุรา บุหรี่ หรือสัตว์ต่าง ๆ เช่น หัวหมู เป็ด ไก่ เป็นต้น มาบูชาพระรัตนตรัยหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การกระทำในลักษณะดังกล่าวถือเป็นการบูชาที่ไม่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา จึงอาจทำให้อานิสงส์หรือผลแห่งบุญลดน้อยลง เนื่องจากเป็นการบูชาที่ไม่สอดคล้องกับหลักธรรมวินัย และ

ไม่ก่อให้เกิดความเจริญอย่างแท้จริง อีกทั้งยังอาจทำให้พระพุทธศาสนาถูกมองว่าเป็นความเชื่อที่งมงายซึ่งมิใช่ลักษณะของการปฏิบัติตามหลักเหตุผลในพระพุทธศาสนาเถรวาท

การปฏิบัติดังกล่าวทำให้เกิดความคลุมเครือในการจำแนกว่า สิ่งใดเป็นสิ่งที่ควรบูชาและไม่ควรบูชา สิ่งใดควรแก่การกราบไหว้ ไม่ควรแก่การกราบไหว้ และสิ่งใดไม่มีคุณค่าแท้จริงตามหลักพระพุทธศาสนา ด้วยเหตุนี้ จึงมีความจำเป็นต้องศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับบุคคลหรือสิ่งที่ควรได้รับการบูชา รวมทั้งอานิสงส์ของการบูชาตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา เพื่อให้พุทธศาสนิกชนเกิดความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับแนวทางการบูชาอันสอดคล้องกับหลักพระธรรมวินัยที่สืบทอดมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล และสามารถนำไปประพฤติปฏิบัติได้อย่างถูกต้องเหมาะสม

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาเรื่องการบูชา ในยุคก่อนพุทธกาลในชมพูทวีป
2. เพื่อศึกษาเรื่องการบูชา ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
3. เพื่อวิเคราะห์หลักการและวิธีการบูชา ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

การทบทวนวรรณกรรม

พระมหาประสพฤกษ์ จารุวาโท (รัตนยงค์) (2550: 1) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องการบูชาในพระพุทธศาสนา” ได้ข้อสรุปว่า การบูชาเป็นหลักสำคัญประการหนึ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นมงคลอันสูงสุด พื้นฐานสำคัญของการบูชาเกิดจากการที่มนุษย์ได้เห็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติแล้วเชื่อว่าเป็นอำนาจของสิ่งที่ตนมองไม่เห็นที่มีอำนาจเหนือกว่าตนแล้วจึงเกิดความกลัวภัย เพื่อหวังความปลอดภัยในชีวิตจึงทำการอ้อนวอนบูชา นอกจากนี้แล้วศรัทธาคือความเชื่อ ความเลื่อมใส ก็เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้มีการบูชา แต่ความเชื่อความเลื่อมใสที่ดีนั้นจะต้องมีปัญญาเป็นเครื่องกำกับด้วยจึงจะเป็นความเชื่อความเลื่อมใสที่ถูกต้องแท้จริง ที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของการบูชา ได้แก่ ศีลหรือวินัย อันเป็นระเบียบปฏิบัติเพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยของคนในสังคม และพึงศึกษาให้ครบตามหลักไตรสิกขาในพระพุทธศาสนาอันได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา หลักการทั้ง 3 ประการนี้ จะช่วยเสริมสร้างให้คนมีหลักธรรมในจิตใจและมีระเบียบวินัยในตนเอง ส่งผลให้เกิดการบูชาในตัวบุคคลและสิ่งต่าง ๆ โดยการมองเห็นคุณค่า คุณงามความดีที่มีอยู่ในตัวบุคคลและสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้น อดิศักดิ์ ละครเขต (2560: 147) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์อานิสงส์การบูชาในพุทธปรัชญาเถรวาท” ได้ข้อสรุปว่า การบูชา ได้แก่ การทำสักการะ เคารพนอบน้อม การกราบไหว้ การยกย่อง การสรรเสริญ การยอมรับการนับถือ ด้วยความเลื่อมใส ศรัทธา ด้วยความจริงใจ แสดงออกได้หลายทาง เช่น การเชิดชูยกย่อง สรรเสริญ สวดขอพร การขอร้อง การอ้อนวอน การเซ่นบวงสรวง การสังเวย การยอมรับนับถือ การให้ความสำคัญและการปฏิบัติตามคำสั่งสอน เป็นต้น พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทสอนว่า การบูชาเป็นมงคลสูงสุดประการหนึ่ง ดังมีบทสวดมนต์บทหนึ่งว่า ปูชา จ ปูชนียานำ เอตมฺมงฺคลมุตฺตมำ แปลว่า การบูชาบุคคลที่ควรบูชาเป็นมงคลสูงสุด ซึ่งเป็นหลักธรรมสำคัญ นั่นคือควรบูชาบุคคลหรือสิ่งที่ควรบูชาเท่านั้น ไม่ได้มีคำสอนให้บูชาสิ่งอื่นที่นอกเหนือจากนี้แต่อย่างใด อานิสงส์การบูชา ในพุทธปรัชญาเถรวาทแสดงผลที่จะได้จากการบูชาบุคคลที่ควรบูชามีพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์และบิดามารดาเป็นต้น บุคคลเหล่านี้เป็นพระอรหันต์เป็นบัณฑิตนักปราชญ์ มีกายวาจาใจสะอาดบริสุทธิ์ย่อมแนะนำแต่ในทางดีทางเจริญ ผู้บูชาจึง

ย่อมได้ประโยชน์สูงสุดคือ การบรรลุมรรคผล นิพพาน หรือตามควรแก่ผลที่เกิดจากการปฏิบัติ หากยังไม่ถึงขั้นบรรลุธรรม เมื่อสิ้นชีวิตก็จะไปสู่สุคติโลกสวรรค์ หรือถ้าเกิดในโลกมนุษย์อีกก็จะได้ไปเกิดในตระกูลสูง ได้รับแต่ความสุขความเจริญ ตรงข้ามกับการคบหรือบูชาคนชั่วคนพาล ผู้บูชาย่อมได้รับแต่ความทุกข์ร้อนเหมือนเช่นที่พระเจ้าอชาตศัตรูบูชาหรือคบหากับพระเทวทัตจนต้องทำปิตุฆาตอันเป็นกรรมที่หนักห้ามสวรรค์ห้ามนิพพานในชาตินี้ไปเลยทีเดียว

กรอบแนวคิดการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์กถาว่าด้วยการบูชาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท” สามารถสร้างเป็นกรอบแนวคิดของการวิจัยดังแผนภาพต่อไปนี้

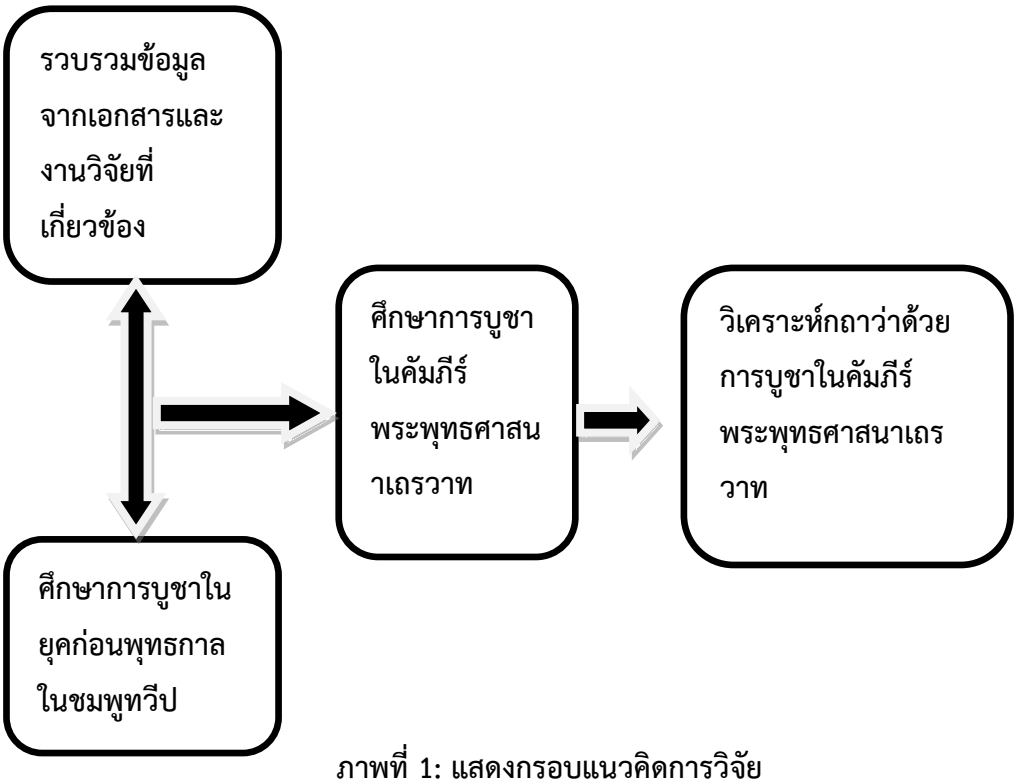

ภาพที่ 1: แสดงกรอบแนวคิดการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ยึดเอกสารเป็นหลัก ทั้งส่วนที่เป็นเอกสารปฐมภูมิ (Primary Source) และเอกสารทุติยภูมิ (Secondary Source) มีการศึกษาวิจัยเพิ่มเติมในส่วนที่เกี่ยวข้อง โดยมีขั้นตอนในการศึกษาวิจัย ดังต่อไปนี้

1. การศึกษาภาคเอกสาร (Documentary Research) ได้ทำการศึกษารวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องดังรายละเอียดต่อไปนี้

ข้อมูลในส่วนของกถาว่าด้วยการบูชาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ผู้วิจัยได้ศึกษาและรวบรวมข้อมูลเอกสารจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช 2539 ส่วนข้อมูลเพิ่มเติมนั้น ได้ศึกษาจากคัมภีร์พระไตรปิฎกแปลไทย ฉบับหลวง หนังสือมังคลัตถทีปนีแปล ภาค 1 เล่ม 1 ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย นอกจากนี้ยังได้มีการศึกษาและ

รวบรวมข้อมูลจากหนังสือ เอกสารทางวิชาการและงานวิจัยอื่น ๆที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้อง เช่น การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องการบูชาในพระพุทธศาสนา เป็นต้น

2. การวิเคราะห์ข้อมูล (Content Analysis) ผู้วิจัยจะได้รวบรวมข้อมูลทั้งหมดที่ได้จากการศึกษาในภาคเอกสาร หนังสือตำรา งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น จากนั้นจึงได้ทำการศึกษาอย่างละเอียดจัดลำดับความสำคัญของข้อมูลที่มีความเกี่ยวข้องกับงานวิจัย เรียบเรียงข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวกับหลักการและวิธีการบูชา แล้วจึงสรุปผลเพื่อเขียนงานวิจัยให้ตรงตามวัตถุประสงค์ที่ต้องการทราบ ตั้งข้อเสนอแนะทั่วไปและเสนอแนะแนวทางในการวิจัยแก่ผู้อื่นในครั้งต่อไป

ผลการวิจัย

1. กถาว่าด้วยการบูชา ในยุคก่อนพุทธกาล

จากการศึกษาพบว่า รากฐานของการบูชามาจากความเชื่อในพลังธรรมชาติ เช่น ดิน น้ำ ลม ไฟ ซึ่งถูกมองว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สามารถให้คุณและโทษได้ ต่อมาธรรมชาติเหล่านี้ได้รับการเทิดทูนขึ้นเป็นเทพเจ้า และมีการบูชาพร้อมทั้งสร้างพิธีกรรม เช่น การบูชายัญ การเซ่นไหว้ ส่วนศรัทธา คือความเชื่ออย่างตั้งมั่นในสิ่งที่เลื่อมใส โดยแบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ เชื่อโดยไม่ไตร่ตรอง เชื่อพร้อมพิจารณา และเชื่อจากประสบการณ์ตรง ศรัทธาเป็นจุดเริ่มต้นของการบูชาและการพึ่งพิงทางจิตใจของมนุษย์ ซึ่งมีความเชื่อว่าสิ่งต่าง ๆ ในธรรมชาติมีวิญญาณหรือเทพเจ้าสถิตอยู่ เช่น ดวงอาทิตย์ ต้นไม้ ภูเขา และแม่น้ำ โดยเชื่อว่าวิญญาณเหล่านี้สามารถบันดาลให้เกิดผลดีหรือร้ายได้

คนในชมพูทวีปส่วนใหญ่ในยุคนั้นนับถือศาสนาพราหมณ์เชื่อในพระพรหม และเชื่อในเทพเจ้าประจำธาตุต่าง ๆ เช่น พระอินทร์ พระอัคนี พระสูริยะ พระวิษณุ เป็นต้น รวมทั้งเชื่อในอำนาจแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ เช่น แม่น้ำคงคา การบูชาแบ่งออกได้เป็น 2 แนวทางหลัก คือ การบูชาไฟ และการบูชายัญ การบูชาไฟเป็นรูปแบบการบูชาที่แพร่หลายในหมู่ชฎิลและนักบวชบางกลุ่ม เชื่อว่าไฟเป็นสื่อกลางในการส่งเครื่องเซ่นไปยังเทพเจ้า เช่น เรื่องราวของอุรุเวลกัสสปะที่บูชาไฟและพญานาค ริมแม่น้ำเนรัญชรา เป็นต้น

การบูชายัญมีการพัฒนาจากการถวายพืชพรรณธัญญาหาร มาเป็นการฆ่าสัตว์เพื่อบูชา เช่น อัศวเมธ (ฆ่าม้า) ปุริสเมธ (ฆ่าคน) ฆ่าโค แพะ แกะ เป็นต้น โดยเชื่อว่าเป็นวิธีทำให้เทพเจ้าพอใจ พระพุทธเจ้าได้ตรัสคัดค้านการฆ่าสัตว์ทุกชนิด และทรงแสดงรูปแบบของยัญที่ไม่มีการเบียดเบียน (ที.สี. (ไทย) 9/323-358/125-150) เช่น การให้ทาน การบูชาพระรัตนตรัย การรักษาศีล และการประพฤติพรหมจรรย์ จนถึงที่สุดแห่งทุกข์คือพระนิพพาน

ในยุคนั้นมีนักบวชและนักปรัชญามากมาย (ที.สี. (ไทย) 9/165-179/53-59) เช่น

1) ปูรณกัสสป ถือว่าไม่มีบุญบาป 2) มักขลิโคสาล ถือว่าสรรพสิ่งเกิดขึ้นโดยไม่มีเหตุ 3) นิครนถนาฏบุตร เน้นการทรมานตนเพื่อหลุดพ้น 4) สัญชัย เวลัฏฐบุตร ไม่ยึดมั่นในความเห็นใด 5) ปกุธกัจจายนะ เชื่อว่าสรรพสิ่งเป็นไปตามลิขิตแน่นอน 6) อชิตเกสกัมพล เชื่อว่าตายแล้วสูญ และคนในยุคนั้นมีทรรศนะเกี่ยวกับโลกและชีวิตแตกต่างกันมาก เช่น โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง ตายแล้วเกิดใหม่ ตายแล้วสูญ เป็นต้น ซึ่งถูกจัดหมวดไว้ในพระสูตรว่าด้วยทิฏฐิ 62 ประการ (ที.สี. (ไทย) 9/28-102/11-39) เช่น อกิริยทิฏฐิ อเหตุกทิฏฐิ นัตถิกทิฏฐิ เป็นต้น

ลักษณะการบูชายัญของพราหมณ์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนี้ ส่วนมากเป็นการบูชายัญโดยวิธีฆ่าสัตว์ต่าง ๆ เช่น ม้า โค แพะ แกะ ไก่ เป็นต้น แล้วเผาไฟบูชายัญต่อเทพเจ้า ซึ่งการปฏิบัติเช่นนี้พระพุทธศาสนาเห็นว่ามีผลเป็นความทุกข์คือเป็นบาป และสอนอยู่เสมอว่าการบูชายัญก็ดี การบูชาไฟก็ดี สู้การบูชาของคนผู้บูชาท่านที่อบรมตนดีแล้วไม่ได้ แม้ว่าผู้นั้นจะบูชายัญด้วยทรัพย์เป็นพันกหาปณะก็ตาม ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับพราหมณ์ผู้เป็นลุงของพระสารีบุตรเถระว่า (ขุ.ธ. (ไทย) 25/106/63) *“การบูชาของบุคคลผู้บูชาท่านที่อบรมตนดีแล้วคนเดียว แม้เพียงครู่เดียว ประเสริฐกว่าการบูชาของบุคคลผู้บูชายัญด้วยทรัพย์จำนวน 1,000 กหาปณะทุก ๆ เดือน ตลอด 100 ปี”*

2. กถาว่าด้วยการบูชา ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

จากการศึกษาพบว่า การบูชามีปรากฏในมงคลสูตร ได้กล่าวถึงการบูชาบุคคลที่ควรบูชา ไว้เป็นลำดับที่ 3 ดังพระบาลีที่ว่า (ขุ.ธ. (บาลี) 25/6.2/3-4) *“อเสวนา จ พาลานำ ปณฺฑิตานญฺจ เสวนา ปูชา จ ปูชนียานำ เอตมฺมงฺคลมุตฺตมำ”* ซึ่งแปลความว่า (ขุ.ธ. (ไทย) 25/3/7) *“การไม่คบคนพาล การคบบัณฑิต และการบูชาบุคคลที่ควรบูชา เป็นมงคลอันสูงสุด”* หลักธรรมดังกล่าวจึงถือเป็นแนวทางสำคัญในเบื้องต้นของการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา และมีความสำคัญไม่น้อยไปกว่ามงคลธรรมข้ออื่น ๆ ในการนำพาชีวิตไปสู่ความเจริญ

บุคคลที่ควรบูชาที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในมหาปรินิพพานสูตร (ที.ม. (ไทย) 10/206/153-154) และมังคลัตถทีปนี (มงฺคล. (ไทย) 1/78/124) เป็นต้น ได้แก่ 1) พระพุทธเจ้า 2) พระปัจเจกพุทธเจ้า 3) พระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า 4) พระเจ้าจักรพรรดิหรือพระมหากษัตริย์ 5) บิดา มารดา 6) ครู อาจารย์ เป็นต้น การบูชา กราบไหว้ เคารพนับถือ บุคคลเหล่านี้เป็นต้น พระพุทธองค์ตรัสว่าเป็นมงคลอย่างสูงสุด เพราะท่านเหล่านี้เป็นผู้มีพระคุณต่อเรา เป็นผู้ที่ทำอุปการะมาก่อน ควรที่ทุกคนจะเห็นคุณค่า ยกย่องให้เกียรติ เคารพบูชาด้วยความบริสุทธิ์ใจ และเมื่อทำอย่างนี้ย่อมมีแต่ความสุขความเจริญในชีวิตทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

ส่วนวัตถุหรือสถานที่ที่ควรบูชา นอกจากพระรัตนตรัยแล้ว ยังมีสถานที่พิเศษ ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า 4 แห่ง เรียกว่าสังเวชนียสถาน คือสถานที่ควรระลึกถึงให้เกิดศรัทธาเลื่อมใสเบื้องหน้าแต่ตายเมื่อกายแตกย่อมไปสู่สุคติโลกสวรรค์ ที่ตรัสไว้ในมหาปรินิพพานสูตร (ที.ม. (ไทย) 10/202/150-151) ได้แก่ 1) สถานที่ประสูติ (ลุมพินีวัน เนปาล) 2) สถานที่ตรัสรู้ (พุทธคยา อินเดีย) 3) สถานที่แสดงปฐมเทศนา (สารนาถ อินเดีย) และ 4) สถานที่ปรินิพพาน (กุสินารา อินเดีย)

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท การบูชาสามารถจำแนกออกเป็น 2 ประเภทหลัก (มงฺคล. (ไทย) 1/57/81) ได้แก่ อามิสบูชา และปฏิบัติบูชา บรรดาบูชา 2 อย่างนั้น การบูชาด้วยสักการะมีดอกไม้ ของหอมเป็นต้น และด้วยปัจจัย 4 ชื่อว่า อามิสบูชา การบูชาด้วยการปฏิบัติชื่อว่า ปฏิบัติบูชา ดังที่พระพุทธพจน์ที่ว่า (ที.ม. (ไทย) 10/199/148) *“...ตถาคตจะชื่อว่าอันบริษัทสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อม ด้วยเครื่องสักการะเพียงเท่านี้ก็หาไม่ ผู้ใดไม่ว่าจะเป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบยิ่ง ปฏิบัติตามธรรมอยู่ ผู้นั้นชื่อว่าสักการะ เคารพ นับถือ บูชาตถาคต ด้วยการบูชาอย่างยอดเยี่ยม...”*

โดยสรุปแล้วการบูชาในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง การสักการะ การทำความเคารพ การแสดงความนับถือ การนอบน้อม การสวดสาธยาย การสวดสรรเสริญ (องฺ.ฉกฺก. (ไทย) 22/10/242) การถวายหรือมอบ ดอกไม้ของหอม เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค

เป็นต้น ต่อบุคคลหรือวัตถุที่ควรเคารพบูชา เพื่อความร่มเย็นเป็นสุข เพื่อให้สมปรารถนาในสิ่งที่ตนต้องการ หรือการปฏิบัติตามคำสอนของพระศาสดา มีการให้ทาน รักษาศีล เจริญสมาธิ และปัญญา เพื่อความหลุดพ้นจากวัฏฏะสงสารก็ชื่อว่าบูชา

พระพุทธเจ้าทรงเน้นย้ำถึงความสำคัญของการปฏิบัติบูชา โดยตรัสว่า *“ผู้ใดปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบยิ่ง ปฏิบัติตามธรรมอยู่ ผู้นั้นชื่อว่าเป็นผู้บูชาพระตถาคตอย่างยิ่ง”* และ *“ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม”* (สำ.ขุ. (ไทย) 17/87/159) เป็นต้น แนวคิดดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า การบูชาในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีเป้าหมายเพื่อการพัฒนาจิตใจและการเข้าถึงความหลุดพ้น มิใช่เพียงการแสดงออกทางพิธีกรรมเท่านั้น การบูชาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทจึงเป็นแนวคิดที่ครอบคลุมทั้งมิติภายนอกและภายใน กล่าวคือ อามิสบูชาเป็นการแสดงออกถึงศรัทธาเบื้องต้น ส่วนปฏิบัติบูชาเป็นการพัฒนาจิตใจเพื่อมุ่งสู่เป้าหมายสูงสุด คือ ความหลุดพ้นจากทุกข์

3. หลักการและวิธีการบูชาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

จากการศึกษาพอสรุปวิเคราะห์ ได้ว่า การบูชาแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ 1) อามิสบูชา คือการบูชาด้วยวัตถุสิ่งของ มีดอกไม้ ของหอม และปัจจัย 4 เป็นต้น โดยไม่มีการฆ่าสัตว์หรือเบียดเบียนสัตว์ใด ๆ และเป็นสิ่งของที่เหมาะสม โดยเฉพาะหากได้บูชาบุคคลที่ควรบูชา หรือวัตถุที่ควรบูชา ย่อมมีอานิสงส์หาประมาณมิได้ ส่งผลทั้งชาตินี้และชาติหน้าและเป็นปัจจัยไปสู่พระนิพพาน ดังเรื่องราวการบำเพ็ญบารมีของพระสาวกในอปทานเป็นต้น 2) การปฏิบัติบูชา คือการปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงแสดงไว้ดีแล้ว สำหรับฝ่ายบรรพชิตได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา ฝ่ายคฤหัสถ์ได้แก่ ทาน ศีล ภาวนา เป็นต้น พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญยิ่งนักเพราะตัดวัฏฏะสงสารให้สั้นลงมากกว่าอามิสบูชา และรักษาพระธรรมคำสอนของพระองค์ไว้ได้ ตลอดถึงอาจจะได้บรรลุมรรคผลนิพพานในภพชาติปัจจุบัน

พระพุทธองค์มิได้ทรงปฏิเสธอามิสบูชาอย่างสิ้นเชิง แต่พระองค์ทรงปลุกเร้ากุศลให้พุทธบริษัทได้ปฏิบัติธรรมยิ่งๆขึ้นไปเพื่อตัดวัฏฏะสงสารให้สั้นลง ตามกำลังสติปัญญาของตน โดยพระองค์เป็นเพียงผู้ชี้แนะให้เท่านั้น ไม่สามารถสร้างหรือปั้นเสกให้ใครบรรลุธรรมได้เลย ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า (ม.อุ. (ไทย) 14/77/83) *“นิพพานก็มีอยู่ ทางไปนิพพานก็มีอยู่ เรา(ตถาคต)ผู้ชักชวนก็มีอยู่ ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ สาวกทั้งหลายของเราที่เราสั่งสอนอยู่อย่างนี้ พร่ำสอนอยู่อย่างนี้ บางพวกสำเร็จนิพพานอันถึงที่สุดโดยส่วนเดียว บางพวกไม่สำเร็จ ในเรื่องนี้ เราจะทำอย่างไรได้ ตถาคตก็เป็นแต่ผู้บอกทาง”* แต่ก็ทรงขนาบแล้วขนาบอีก คือสั่งสอนแล้วสั่งสอนอีก ดังพระพุทธดำรัสในมหาสุญญตสูตรว่า (ม.อุ. (ไทย) 14/196/233) *“อานนท์ เราจักไม่ประคับประคองเธอทั้งหลาย เหมือนช่างหม้อประคับประคองภาชนะดินดิบที่ยังดิบอยู่ เราจักกล่าวข่มแล้วข่มอีก จักกล่าวยกย่องแล้วยกย่องอีก บุคคลใดมีแก่นสารบุคคลนั้นจักดำรงอยู่”* และทรงฝากพระธรรมวินัยไว้เป็นตัวแทนพระองค์ในการอบรมจิตของพุทธบริษัท ผู้ใดตั้งใจปฏิบัติตามพระธรรมวินัยย่อมมีมรรคผลเป็นแก่นสาร ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นก็ชื่อว่าเห็นพระพุทธองค์

พระพุทธศาสนาเถรวาทได้แสดงให้เห็นว่าการบูชาที่ประเสริฐที่สุดมิใช่การบูชาด้วยวัตถุอันประณีต หากแต่เป็นการประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรม อันเป็นการปฏิบัติบูชา กล่าวคือการรักษาศีล การเจริญสมาธิ การเจริญปัญญา และการปฏิบัติตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาทั้งปวง

อันจะส่งผลให้ผู้ปฏิบัติเข้าถึงอานิสงส์อันแท้จริงในทางโลกและทางธรรม อาทิ ความเจริญทางสังคม ความร่มเย็นเป็นสุขในชีวิต ตลอดจนถึงนิพพานสมบัติในปัจจุบันหรือในสัมปรายภพต่อไปได้ และสามารถสืบอายุพระพุทธศาสนาให้ยืนยาวต่อไป เพื่อประโยชน์สุขแก่มนุษย์และเทวดาทั้งหลายผู้เป็นประชุมชนในภายหลังสืบไป

อนึ่งจากประวัติเรื่องราวของพระสาวกผู้ได้บำเพ็ญบุญบารมีทั้งในรูปแบบอามิสบูชามีถวายดอกไม้ ของหอมเป็น และปฏิบัติบูชา มีการรักษาศีลอย่างเคร่งครัด เจริญสมาธิ และภาวนาแล้วได้รับอานิสงส์ตามที่ตนได้บำเพ็ญ เช่น เรื่องโกสาตกีเทพธิดา (ขุ.วิ.อ.(ไทย) 26/47/67-68) ที่ได้นำดอกบวบขมไปบูชาพระบรมสารีริกธาตุที่เมืองราชคฤห์ แล้วถูกโคขวิดตายระหว่างทางแล้วได้ไปเกิดบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และเรื่องพระสารีบุตรอาพาธ วิสุทธิมรรค แปล ภาค 1 (2547: 84) ที่ไม่ยอมฉันอาหารที่เทวดาไปเข้าสิงบอกชาวบ้านให้นำมาถวาย แล้วก็หายอาพาธ โดยไม่ได้ฉันอาหารนั้นเลย เป็นต้น ย่อมส่งผลถึงศรัทธาความเลื่อมใส และแรงบันดาลใจที่อยากจะกระทำตามให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ตามกำลังสติปัญญาของตน ตราบใดที่ยังมีลมหายใจอยู่ บำเพ็ญทั้ง 2 อย่างตามความเหมาะของเพศสภาพของตน

อภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษาวิเคราะห์กถาว่าด้วยการบูชา ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทพออภิปรายได้ดังต่อไปนี้

1. กถาว่าด้วยการบูชา ในยุคก่อนพุทธกาล

รากฐานของการบูชามาจากความเชื่อในพลังธรรมชาติ เช่น ดิน น้ำ ลม ไฟ ซึ่งถูกมองว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สามารถให้คุณและโทษได้ ต่อมาธรรมชาติเหล่านี้ได้รับการเทิดทูนขึ้นเป็นเทพเจ้า และมีการบูชาพร้อมทั้งสร้างพิธีกรรม เช่น การบูชายัญ การเซ่นไหว้ ศรัทธาเป็นจุดเริ่มต้นของการบูชาและการพึ่งพิงทางจิตใจของมนุษย์ มีความเชื่อว่าสิ่งต่าง ๆ ในธรรมชาติมีวิญญาณหรือเทพเจ้าสถิตอยู่ เช่น ดวงอาทิตย์ ต้นไม้ ภูเขา และแม่น้ำ โดยเชื่อว่าวิญญาณเหล่านี้สามารถบันดาลให้เกิดผลดีหรือร้ายได้ สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาประสพฤกษ์ จารุวาโท (รัตนยงค์) (2550: 1) ซึ่งได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องการบูชาในพระพุทธศาสนา” ผู้วิจัยสรุปว่าการบูชาเป็นหลักสำคัญประการหนึ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นมงคลอันสูงสุด พื้นฐานสำคัญของการบูชาเกิดจากการที่มนุษย์ได้เห็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติแล้วเชื่อว่าเป็นอำนาจของสิ่งที่ตนมองไม่เห็นที่มีอำนาจเหนือกว่าตนแล้วจึงเกิดความกลัวภัย เพื่อหวังความปลอดภัยในชีวิตจึงทำการอ้อนวอนบูชา นอกจากนี้แล้วศรัทธาคือความเชื่อ ความเลื่อมใส ก็เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้มีการบูชา แต่ความเชื่อความเลื่อมใสที่ดีนั้นจะต้องมีปัญญาเป็นเครื่องกำกับด้วยจึงจะเป็นความเชื่อความเลื่อมใสที่ถูกต้องแท้จริง

ลักษณะการบูชายัญของพราหมณ์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนี้ ส่วนมากเป็นการบูชายัญโดยวิธีฆ่าสัตว์ต่าง ๆ เช่น ม้า โค แพะ แกะ ไก่ สุกร เป็นต้น และการเผาไฟบูชายัญต่อเทพเจ้า ซึ่งการปฏิบัติเช่นนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสคัดค้านการฆ่าสัตว์ และทรงแสดงรูปแบบของยัญที่ไม่มีการเบียดเบียน เช่น การให้ทาน การบูชาพระรัตนตรัย การรักษาศีล และการปฏิบัติเพื่อถึงที่สุดทุกข์คือ

พระนิพพาน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของพระมหาเสนาะ กัณหทัต (2544 : 71) ที่ได้กล่าวไว้ในบทวิจัยเรื่อง การศึกษาแนวคิดและแนวปฏิบัติเรื่องการบูชายัญ ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า จากหลักฐานในพระไตรปิฎก บอกให้ทราบว่าการบูชายัญในสมัยพุทธกาลมีอยู่ 3 ลักษณะ คือ การบูชายัญด้วยสิ่งมีชีวิต เช่น แพะ แกะ ไก่ อย่างหนึ่ง การบูชาด้วยวัตถุธรรมดา เช่น เนยใส น้ำมัน น้ำผึ้ง อย่างหนึ่ง และการบูชาไฟ อย่างหนึ่ง แต่พระพุทธศาสนาคัดค้านการฆ่าสัตว์บูชายัญของพราหมณ์ ตลอดจนกระทั่งพิธีพลีกรรมด้วยเลือดต่าง ๆ ซึ่งพระพุทธศาสนามองว่าไม่สามารถทำให้ผู้ปฏิบัติพ้นจากทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง แล้วให้หันมาสร้างพฤติกรรมที่ดีงามต่อตนเองและสังคม เช่น ให้ทาน โดยปราศจากการเบียดเบียน รักษาศีล หรือเจริญภาวนา อันจัดเป็นหลักแห่งการสร้างความดีทางพระพุทธศาสนาที่นอกจากจะเกื้อกูลให้ได้รับประโยชน์สุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้าแล้ว ยังเกื้อกูลให้ได้รับประโยชน์สูงสุด คือ พระนิพพานอีกด้วย

2. กถาว่าด้วยการบูชา ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

การบูชาในพระพุทธศาสนาเถรวาทโดยความหมายได้แก่ การสักการะ การแสดงความเคารพ นับถือ นอบน้อม กราบไหว้ ยกย่องเทิดทูน การสวดสรรเสริญ สวดขอพร สวดอ้อนวอน ต่อบุคคลหรือวัตถุที่ควรบูชา ด้วยการแสดงออกทางกาย ทางวาจา และทางใจ ตลอดถึงการจัดกิจกรรมต่างๆ เพื่อแสดงความเคารพนับถือเช่นนั้น แสดงความเคารพเทิดทูน เชิดชูคุณความดี ยกย่องให้ปรากฏความสำคัญ และการปฏิบัติตามคำสอนของพระศาสดา เพื่อความหลุดพ้นจากวัฏฏสงสาร ชื่อว่าการบูชา สอดคล้องกับผลงานวิจัยของอดิศักดิ์ ละครเขต (2560: 147) ที่ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์อานิสงส์การบูชาในพุทธปรัชญาเถรวาท” ผู้วิจัยสรุปว่า การบูชา ได้แก่ การทำสักการะ เคารพนอบน้อม การกราบไหว้ การยกย่อง การสรรเสริญ การยอมรับการนับถือ ด้วยความเลื่อมใส ศรัทธา ด้วยความจริงใจ แสดงออกได้หลายทาง เช่น การเชิดชูยกย่อง สรรเสริญ สวดขอพร การขอร้อง การอ้อนวอน การเซ่นบวงสรวง การสังเวย การยอมรับนับถือ การให้ความสำคัญและการปฏิบัติตามคำสั่งสอน เป็นต้น และสอดคลองกับผลงานวิจัยของ เจริญ ต้นมหาพราน (2542: 123) ที่ได้กล่าวไว้ในหนังสือพระบรมธาตุกรุงสยามว่า คำว่า “การบูชา” หมายถึง การทำความสักการะ การเคารพ นบน้อม การไหว้ต่อบุคล สถานที่หรือสิ่งที่ควรบูชา การปฏิบัติตามอย่างบุคคลที่ควรปฏิบัติตาม หรือการปฏิบัติตามคำแนะนำสั่งสอนของบุคคลหรือคำแนะนำสั่งสอนที่ควรปฏิบัติตาม

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท การบูชาสามารถจำแนกออกเป็น 2 ประเภทหลัก ได้แก่ อามิสบูชา และปฏิบัติบูชา อามิสบูชา หมายถึง การบูชาด้วยวัตถุ เช่น ดอกไม้ ธูป เทียน อาหาร หรือเครื่องสักการะต่าง ๆ ซึ่งเป็นการแสดงออกถึงความเลื่อมใสศรัทธาของพุทธศาสนิกชนต่อพระรัตนตรัย ส่วนปฏิบัติบูชา หมายถึง การบูชาด้วยการประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอน เช่น การรักษาศีล การเจริญสมาธิ และการเจริญปัญญา ซึ่งถือเป็นการบูชาที่พระพุทธศาสนายกย่องว่าเป็นการบูชาที่ประเสริฐยิ่ง เมื่อกล่าวถึงคำว่า “*ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบยิ่ง ปฏิบัติตามธรรมอยู่*” ก็ได้แก่ การรักษาศีล การเจริญสมาธิ การเจริญปัญญา ตลอดถึงการนำหลักธรรมที่เป็นไปเพื่อขัดเกลากิเลสมาเป็นเครื่องดำเนินชีวิต พัฒนาตนไปจนถึงที่สุดแห่งทุกข์คือพระนิพพาน หากไม่บรรลุคุณธรรมชั้นใด อย่างน้อยก็ให้เป็นผู้ตั้งมั่นอยู่ในศีลตามเพศของตน ปฏิบัติธรรมตามกำลังสติปัญญาของตน ก็ชื่อว่าปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม สอดคล้องกับคำที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ว่า

(มงคล. (ไทย) 1/70/114) *“พึงทราบวินิจฉัยในพระพุทธพจน์นั้น บุรพภาคปฏิปทาอันเป็นธรรมสมควรโลกุตรธรรม 9 อย่าง ชื่อว่า ธัมมานุธัมมปฏิปทา บุรพภาคปฏิปทานั้น โดยความก็คือ ศีล พระบัญญัติทางมารยาท การสมาทานธุดงค์ และสัมมาปฏิบัติถึงโครภูตญาณ บุรพภาคนั้นแล ตรัสว่าชอบยิ่ง เพราะเป็นข้อปฏิบัติสมควร ผู้ใดปฏิบัติประพฤติบำเพ็ญบุรพภาคปฏิปทานั้น ผู้นั้นตรัสว่าเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบยิ่ง มีปกติประพฤติตามธรรม”*

3. วิเคราะห์หลักการและวิธีการบูชา ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ดังที่ปรากฏในมงคลทีปนีว่า (มงฺคล. (ไทย) 1/57/81) *“ชื่อว่าบูชา มี 2 อย่าง คือ อามิสบูชาและปฏิบัติบูชา บรรดาบูชา 2 อย่างนั้น การบูชาด้วยสักการะมีดอกไม้เป็นต้น และด้วยปัจจัย 4 ชื่อว่า อามิสบูชา การบูชาด้วยการปฏิบัติ ชื่อว่า ปฏิบัติบูชาอามิสบูชา การบูชาด้วยอามิส คือ ยัญ”* (ขุ.จู. (ไทย) 30/12/87) หมายถึง ไทยธรรม ได้แก่ บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ข้าว น้ำ ผ้า ยาน พวงดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก เครื่องประทีป เป็นต้น แม้ในพระไตรปิฎกจะมีพระพุทธพจน์ (องฺ.ทุก. (ไทย) 20/401/104) ตรัสโดยตรงว่า บูชา มี 2 ประการ คือ อามิสบูชา และ ธรรมบูชา ก็ตาม ท่านได้กล่าวไว้ว่า อามิสบูชา คือ การบูชาด้วยวัตถุสิ่งของ ธรรมบูชา คือ การบูชาด้วยการปฏิบัติธรรม เฉพาะอย่างยิ่ง การบูชาพระพุทธเจ้าด้วยธรรมานุธรรมปฏิบัติ ฉะนั้น บูชา จึงมี 2 ประเภทนั่นเอง คือ

1) อามิสบูชา หมายถึง การบูชาด้วยวัตถุสิ่งของหรือเครื่องสักการะต่าง ๆ เพื่อแสดงความเคารพศรัทธานอบน้อมต่อบุคคลหรือสิ่งที่ควรบูชา เช่น การถวายดอกไม้ ธูป เทียน ของหอม หรือเครื่องสักการะอื่น ๆ ตลอดถึงการบูชาด้วยปัจจัย 4 มีอาหาร เป็นต้น การบูชาในลักษณะดังกล่าวถือเป็นการแสดงความเคารพในเชิงรูปธรรม โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ได้ลาภ สักการะ ยศ ความสมบูรณ์พูนทรัพย์ ความสุขความเจริญ ในหน้าที่และกิจการของตน อามิสบูชานี้มีข้อดีคือสร้างศรัทธา ฝึกให้มีความเคารพ เป็นพื้นฐานการพัฒนาใจ พุทธศาสนายอมรับแต่ไม่ถือว่าสูงสุด แต่ก็มีอานิสงส์มากมายนับไม่ถ้วนหากได้บูชาบุคคลที่ควรบูชามีพระพุทธเจ้า เป็นต้น

2) ปฏิบัติบูชา หมายถึง การบูชาด้วยการประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า เช่น การถึงไตรสรณคมน์ การรักษาศีล การเจริญสมาธิ การเจริญปัญญา และการดำเนินชีวิตตามหลักพระธรรมวินัย การบูชาในลักษณะนี้ถือเป็นการแสดงความเคารพในเชิงปฏิบัติ ซึ่งมุ่งเน้นการนำคำสอนของพระพุทธเจ้ามาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตอย่างแท้จริง พระพุทธเจ้าทรงยกย่องว่าเป็นการบูชาที่ยอดเยี่ยมที่สุด เพราะนำไปสู่การลดละกิเลสและการพ้นทุกข์ที่แท้จริง ซึ่งปรากฏหลักฐานในพระสูตรสำคัญ เช่น มหาปรินิพพานสูตร (ที.ม. (ไทย) 10/199/148) ที่กล่าวโดยนัยว่า *“ผู้ใดปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ผู้นั้นย่อมชื่อว่าเป็นผู้บูชาพระตถาคตอย่างยอดเยี่ยม”*

ปัจจุบันการบูชามักเอนเอียงไปทางอามิสบูชา เช่น การจัดพิธีกรรม การถวายของบูชาแก่พระพุทธรูปหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การจุดธูปเทียน การถวายของบูชา การจัดงานบุญใหญ่โต ซึ่งแม้จะเป็นเครื่องปลูกศรัทธา แต่หากขาดการปฏิบัติบูชา และยึดติดเพียงพิธีกรรมจะไม่ก่อให้เกิดผลทางจิตใจอย่างแท้จริง และก็ไม่ตรงตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท สอดคล้องกับงานวิจัยของ อินทิรา นวสัมฤทธิ์ (2553: 1) ซึ่งได้ทำการวิจัยเรื่อง รูปแบบการปฏิบัติต่อพระพุทธเจ้าตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท ผลการศึกษาพบว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทมีหลักธรรมที่เกี่ยวกับความเชื่อที่

ชัดเจน คือตถาคตโพธิสัทธา แต่ชาวพุทธไทยยังมีความเชื่อนอกเหนือคำสอนของพระพุทธเจ้า เช่น ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อในไสยศาสตร์ จนเกิดเป็นความเชื่อที่ผสมผสานกัน ความเชื่อสัมพันธ์กับพฤติกรรมและมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจกระทำการต่าง ๆ ถ้ามีความเชื่อที่ไม่ถูกต้องในพระพุทธเจ้า ย่อมส่งผลต่อพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม และการกระทำที่ผิดต่อพระองค์ ผู้กระทำไม่อาจหลีกเลี่ยงผลกรรมที่ได้กระทำนั้น

ในเชิงพุทธปรัชญา การบูชาที่แท้จริงสอดคล้องกับพระพุทธพจน์ (ที.ม. (ไทย) 10/199/148) ว่า *"ผู้ใดปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ผู้นั้นย่อมชื่อว่าเป็นผู้บูชาพระตถาคตอย่างยอดเยี่ยม"* การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมในฝ่ายคฤหัสถ์ได้แก่ ทาน ศีล ภาวนา ในฝ่ายบรรพชิตได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา ดังนั้น *"การปฏิบัติ"* คือ หัวใจของการบูชาอย่างแท้จริง ไม่ใช่เพียงการประกอบพิธีกรรม การบูชาที่แท้จริงควรเป็นไปเพื่อปลูกฝังศรัทธาและพัฒนาปัญญา โดยใช้อามิสบูชาเป็นเพียงปัจจัยเสริม ไม่ใช่เป็นเป้าหมายสุดท้าย หากสังคมพุทธสามารถปรับทิศทางของการบูชาไปสู่ปฏิบัติบูชา จะทำให้พระพุทธศาสนามั่นคงและยั่งยืนสืบไป

องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย

องค์ความรู้ใหม่จากงานวิจัย เรื่อง การศึกษาวิเคราะห์กถาว่าด้วยการบูชาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ผลการวิจัยพบว่า แนวคิดเรื่องการบูชาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทมีพัฒนาการจากความเชื่อดั้งเดิมก่อนพุทธกาล ซึ่งเน้น การบูชายัญ และ การบูชาไฟ มาเป็นการบูชาที่มุ่งพัฒนาชีวิตและจิตใจ โดยจำแนกการบูชาออกเป็น 2 ประเภท คือ อามิสบูชา (การบูชาด้วยวัตถุสิ่งของ) และ ปฏิบัติบูชา (การบูชาด้วยการประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมคำสอน) องค์ความรู้สำคัญที่ค้นพบ คือ อามิสบูชาและปฏิบัติบูชาไม่ใช่สิ่งแยกขาดจากกัน แต่เป็นเหตุปัจจัยเกื้อกูลซึ่งกันและกัน กล่าวคือ อามิสบูชาเป็นจุดเริ่มต้นของการแสดงศรัทธาและสร้างโอกาสให้เกิดการศึกษาธรรมและการปฏิบัติ ส่วนปฏิบัติบูชาเป็นการพัฒนาศีล สมาธิ และปัญญา อันนำไปสู่การเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือ ความหลุดพ้นจากทุกข์ (พระนิพพาน)

ดังนั้น องค์ความรู้ใหม่ของงานวิจัยนี้ คือ การบูชาในพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นกระบวนการพัฒนาจากศรัทธาภายนอกสู่การปฏิบัติภายใน โดยอามิสบูชาเป็นฐานแห่งศรัทธา และปฏิบัติบูชาเป็นหนทางแห่งการพัฒนาจิตใจ ทั้งสองส่วนเกื้อกูลกันเพื่อนำไปสู่ความหลุดพ้นจากทุกข์ ซึ่งสามารถสรุปเป็นแผนภาพได้ ดังนี้

แผนภาพที่ 2 : แสดงองค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย

สรุป

จากการวิจัยทำให้พบข้อเท็จจริงว่า การบูชามีทั้งแบบอามิสบูชาและปฏิบัติบูชา ซึ่งมีมาก่อนพุทธกาล เพียงแต่เป็นการบูชาที่ไม่ถูกต้องไม่เป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์อย่างแท้จริง และส่วนมากเป็นไปเพื่อทุคติมากกว่า เช่น การฆ่าสัตว์บูชายัญ เป็นต้น แม้การปฏิบัติบูชาก็ได้เพียงฌาน และไปสูงสุดเพียงพรหมโลกยังต้องมาเวียนว่ายตายเกิดอีก แต่เมื่อพระพุทธศาสนาได้อุบัติขึ้น พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงแนะนำให้เว้นจากการฆ่าสัตว์ บูชาบุคคลที่ควรบูชาและสถานที่ควรบูชา บูชายิ่งกว่านั้นด้วยการนับถือพระรัตนตรัย การรักษาศีล เจริญภาวนา ตามคำแนะนำของผู้รู้จริง คือ พระพุทธเจ้าและพระอริยสาวก ซึ่งจะเป็นหนทางดับทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิง คือถึงพระนิพพาน ตามพละกำลังอินทรีย์ของแต่ละบุคคล ถึงแม้พระพุทธเจ้าจะทรงสรรเสริญการปฏิบัติบูชาซึ่งเป็นเหตุให้บรรลุมรรคผลนิพพานในปัจจุบันได้ แต่ถึงกระนั้น ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าการบูชาบุคคล หรือสถานที่ควรบูชา เป็นต้นนั้น นอกจากนำสุขมาให้แล้วยังเป็นเหตุปัจจัยก่อเกิดศรัทธา ได้เข้าใกล้พระรัตนตรัย และได้บรรลุมรรคผลนิพพานในสุดในโอกาสต่อไปได้ ดังเรื่องราวพระพุทธเจ้าเองก็ดี และเหล่าพระสาวกด้วยเช่นกัน ฉะนั้น หากชาวพุทธอยู่ในโอวาทของพระพุทธเจ้า นับถือพระรัตนตรัยอย่างแท้จริง ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ตามกำลังสติปัญญาของตนอยู่สม่ำเสมอ ทำตามหน้าที่ตามเพศสภาพของตน เมื่อกำลังสติปัญญาบริบูรณ์เต็มรอบ ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้ ควรนำผลการวิจัยไปจัดทำเป็นสื่อธรรมศึกษา อาทิ หนังสือธรรมะ คู่มือการบูชาสำหรับพุทธศาสนิกชน สื่อสังคมออนไลน์ หรือรายการวิทยุ/โทรทัศน์ทาง

ธรรม เพื่อส่งเสริมความเข้าใจและความศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา และสถานศึกษาพระปริยัติธรรมควรนำผลการศึกษานี้ไปใช้ประกอบการเรียนการสอนในรายวิชาพระพุทธศาสนา พระไตรปิฎก หรืออรรถกถา เพื่อเพิ่มพูนความเข้าใจแก่พระภิกษุสามเณรและนิสิตในสายพุทธศาสตร์

ข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยครั้งต่อไป ควรมีการศึกษาวิจัยเปรียบเทียบแนวคิดบทสวด(คาถา)ในเรื่องการบูชาในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน หรือกับศาสนาอื่น ๆ เพื่อให้เห็นความแตกต่างทางแนวคิด ความหมายและวัตถุประสงค์ของการบูชาอย่างรอบด้าน และควรมีการวิจัยเชิงประจักษ์เกี่ยวกับพฤติกรรมของพุทธศาสนิกชนในปัจจุบันว่า มีความเข้าใจเรื่องการบูชาสอดคล้องกับพระพุทธดำรัสเพียงใด และมีปัจจัยใดที่เป็นอุปสรรคต่อการเข้าถึงการบูชาอย่างมีปัญญา

เอกสารอ้างอิง

เจริญ ตันมหาพราน. (2542). *พระบรมธาตุกรุงสยาม.* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธารบัวแก้ว.

พระมหาประสพฤกษ์ จารุวาโท (รัตนยงค์). (2550). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องการบูชาในพระพุทธศาสนา*. (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาเสนาะ กัณหทัต. (2544). *การศึกษาแนวคิดและแนวปฏิบัติเรื่องการบูชายัญตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก*. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2535). *พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎกं 2500.* กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.* กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2543). *พระสูตรและอรรถกถาแปล* (พิมพ์ครั้งที่ 4). นครปฐม: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2547). *วิสุทธิมรรค แปล ภาค 1 ตอน 1 (พิมพ์ครั้งที่ 9).* นครปฐม: โรงพิมพ์มหามกุฏราช วิทยาลัย.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2555). *มังคลัตถทีปนีแปล เล่ม 1 (พิมพ์ครั้งที่ 17).* กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏ ราชวิทยาลัย.

อินทิรา นวสัมฤทธิ์. (2553). *รูปแบบการปฏิบัติต่อพระพุทธเจ้าตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท.* (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย.

อดิศักดิ์ ละครเขต. (2560). การศึกษาวิเคราะห์อานิสงส์การบูชาในพุทธปรัชญาเถรวาท. *วารสารวิชาการธรรมทรรศน์, 17*(1), 1–15.